

A HORTOBÁGY HIEDELEM- ÉS SZOKÁSVILÁGÁBÓL

Barna Gábor: *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979

A legnagyobb magyar pusztai folklórjának egy részét ismerhetjük meg Barna Gábor *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén* című könyvéből. A gyűjtőmunkát végző néprajzkutató nem folklór-monográfiát adott az érdeklődő kezébe, könyve csak fejezeteket tartalmaz, célja pedig a terepen gyűjtött anyag feltárása, leírása és az egymással és a szakirodalommal való összevetés. Legrégibbi adatai a századforduló tájéka-ról valók, a legtöbb pedig a 40-es évek végétől a 70-es évekig. A gyűjtőmunkáról annyit tudunk meg, hogy néhány évig (?) tartott és 1975-ben fejeződött be; pedig az olvasóban önkéntelenül felvetődik a kérdés: vajon hány év szorgalmas munkáját tartja a kezében?

Barna adatközlői az idősebb korosztályhoz tartozó, 50 éven felüli emberek, akiknél még él a hiedelem, de a megváltozott hagyományozódási alkalmak az átöröklést már nem biztosítják. Az anyagfeltárás során több szempontból megvilágítja a vizsgált anyagot: az egyes települések, a parasztok és pásztorok, a különböző vallási csoportok és a nemek között találunk-e jelentős eltérést a szokás- és hiedelemvilágban és ha igen, milyenek azok. Munkája alaposságát igazolja az is, hogy 26 községet térképez fel kutatóhelyül. Gyűjteménye három nagy fejezetben tárja elénk a Hortobágy-vidék falusi és mezővárosi lakóinak század végi és század eleji szokásait mellett a pásztorélet hagyományait is.

A hiedelmek mitikus alakjai című első fejezetben külön foglalkozik a természetfeletti erejű személyekről és a természetfeletti lényekről szóló hiedelemtörténetekkel és szokásokkal. A természetfeletti erejű személyek (boszorkányok, táltosok, garabonciás diákok, gyógyító emberek, halottlátók, tudós pásztorok) között kiemelkedő jelentősége van a boszorkány alakjának, amit XVI. és XVII. századi boszorkánypercek aktáival is igazol. A boszorkány alakjával, megjelenésével, alakváltoztatásával, rontó és gyógyító képességével, csínytevésével, a tőlük való védekezés-sel és haláluk körülményeivel (a tudomány átadásával) részletesen foglalkozik. A hortobágyi falvak szokásainak egész sorát hasonlítja össze a már említett szempontokból, rövid anekdotákat, történeteket közöl a boszorkányokról. A táltos alakja is igen ismert ezen a vidéken, noha a táltoshit nem annyira gazdag, differenciált, mint a boszorkányhit; ez azzal magyarázható, hogy tevékenysége (tudományszerzés, viaskodás, időjárás-befolyásolás, kincshásás) lazábban kapcsolódik az emberek mindennapi életéhez, mint a boszorkányé. A Debrecen környéki néphit szerint a táltosok „az ördögökkel cimborálnak, csudákat művelnek”. A foggal való születés mellett táltos lesz az is, akinek tizenegy ujja van. A karcagiak szerint sovány, szikkadt testű, szúrós szemű férfiak voltak

a táltosok; mindig fáradt ember benyomását keltették. A legtöbb történet a táltosok viaskodásáról szól, amit mindig vihar vagy jégeső követett. A táltos nem volt ritka a pásztorok között sem; ezt igazolja Pézásó Püsta alakja, aki a Hortobágy északi és nyugati részét járta a századforduló táján. A garabonciás hiedelmekre viszont Csokonai óta nagy változásokon ment át, még a legidősebb adatközlők is „csak halottak róla” másoktól. Sokak szerint a garabonciás diák a táltoshoz hasonlóan foggal születik s kapcsolatban áll a sárkányokkal. E mitikus alak tulajdonsága, tevékenysége nagyon közel áll a népmesék világához. A gyógyító vagy bűbajos emberek gazdag hagyományával állunk szemben a hortobágyi néphitben; a nánási ember, a tiszzaigari, tiszaroffi gyógyítóember, a madarasi ember és a veszettorvosok egyaránt foglalkoztak emberek és állatok gyógyításával. Leginkább a rontást, vesztetiséget gyógyították vagy az ijedség okát állapították meg ólomöntéssel. Orvosságaikat legtöbbször gyógynövényekből állították össze, de a hagyomány által előírt mágikus oselekedeteket, ráolvasásokat sohasem nélkülözték. Ma legélénkebben a halottlító hiedelmek ölel (miskolci, putnoki, tárkányi halottlító). A hiedelem szerint „ez különbözött a boszorkánytól is meg mindtől, normális nő volt, csak összeköttetésben volt a halottakkal”.

A természetfeletti lények (lidérc, szecsó, kísértet, váltott gyerek, vízi-bornyú, markoláb) hiedelmek ölel jóval szegényebb. A mitikus lényekről szóló történetek ugyanis hamarabb kerülhettek a mese világába, mint a mindennapi életben is fontos szerepet játszó természetfeletti erejű személyekről szóló hiedelmek. Barna felhívja a figyelmet a csak Nagyútvánban ismert és emlegetett szecsó nevű mitikus lényre. A szecsó láthatatlan, kísértetszerű lény, egy-egy családot szokott megrontani; a lakásban felborogatta a bútorokat, a kisebb tárgyakat pedig ledobálta a földre, és néha a családtagokat össze is kötözte reggelre — ez volt a rontás. Néhány faluban már csak gyermekijesztőként használják: A setkó vígyen el!

A gyűjtemény második nagy fejezete *Jeles napi szokások és hiedelmek*. Barna saját terepen gyűjtött adatait itt is kiegészíti irodalmi adatokkal és kéziratok gyűjtésekkel. Nem a téli ünnepkörrel kezd a jeles napok bemutatását, ami nagyjából megfelel az egyházi év kezdetének, hanem a pásztorok és parasztok életrendjéhez igazodva a gazdasági év kezdetével, a tavaszi ünnepkörrel. A szokások olyan időszakban sűrűsödnek, amikor a munkatevékenység intenzitása csökken, vagyis a leggazdagabb a téli vagy karácsonyi ünnepkör; a tavaszi és őszi ünnepeknél már kevesebb szokást találunk, míg a nyári ünnepkör a legszegényebb.

A tavaszi ünnepek a nagybőjti időszakokkal kezdődnek, és a László-nap (június 27.) szokásaival fejeződnek be. Az itt felsorolt hiedelmek, szokások közül a nagypénteki mosakodás, állatok (lovak, marhák) úsztatása ősi pogány képzetek nyomait őrzi. Különösen a pásztorok körében

volt nagy jelentősége, és elmaradhatatlan szokás volt, az állatok egészségét védtek így. Szent György napja (április 24.) a tavaszi ünnepekör szokásokban és hiedelmekben leggazdagabb napja, ún. „boszorkányos nap” — a boszorkányoktól való védekezés jeles napja. Általánosan ismert hiedelem a magyarság körében a kifejezetten Szent György-naphoz kapcsolódó harmatszedés mágikus szokása; miközben az öregasszonyok húzgálták a lepedőt a hajnali harmaton (cselekedetük célja a tehének tejhasznának megőrzése), ezt mondták: Én szedem a tejfölit, / Te meg a savóját! De nagyon sok babonás cselekmény fűződik e naphoz a betegségek elhárítására, az éghajlattal kapcsolatban, valamint az elásott kincshez fűződő hiedelem.

A téli ünnepek András-napjához (november 30.) fűződő szokásokkal kezdődnek; a jól ismert Luca-napi, karácsonyi szokások (betlehemezés, karácsonyi köszöntés, kántálás, pásztorköszöntés, éjféli mise) gazdag hagyományával találkozunk. Mivel Barna Gábor párhuzamosan mutatja be a parasztság és a pásztorság hiedelemvilágát, külön figyelmet szentel az állattartással kapcsolatos karácsonyi szokásoknak. A farsanggal fejeződik be az év jeles napi szokásainak bemutatása; márciusban megkezdődnek a földeken a munkálatok, és a nyájakat is kihajtották a pusztákra, legelőkre — kezdetét vette a gazdasági év.

A feldolgozott anyag alapján megállapíthatjuk, hogy a Hortobágy környékén legszembetűnőbb a kultúra (szokásokban is megnyilvánuló) táji jellege, ami sok vonatkozásban megegyezik a vallási térkép mutatott tagolódással; a különbségek az egyes vallási csoportok között a legnagyobbak. Például a nagypéntek a reformátusoknál a temető, az elhunyt hozzátartozók meglátogatásának alkalmát jelenti, szemben a katolikus gyakorlattal, amelyben ez november elseje, halottak napja; vagy a karácsony dramatikus kecskejátékát csak a hajdúdorogi görög katolikus lakosoknál találhatjuk meg. Egyes mágikus szokások (nagypénteki rituális mosakodás, lóúsztatás, nagyszombati féregűzés, harmatszedés) gyakorlása az utóbbi évtizedekben településenként változóan megszűnt. Az ünnepi köszöntők közül pedig csak azok maradtak fenn, amelyeknek szórakoztató és adománygyűjtő funkciójuk van.

A gyűjtemény harmadik része *A pásztorkodás szokásai és hiedelmiei*. Barna nemcsak a pásztorok szokás- és hiedelemanyagával ismerteti meg bennünket, hanem rámutat arra is, hogy a pásztorok, mint a paraszti társadalom alacsonyabb szintjén álló csoport, hagyományörzőbbnek tűnhetnek (noha élesen nem különülnek el a parasztságtól), mert szokásaikban, életmódjukban a fölöttük álló rétegeket igyekeznek utánozni, és így tovább is megőrzik a szokásokat (pl. a pásztorlakodalom a parasztlakodalom egy archaikusabb formája). A pásztorok munkaköréből következik, hogy, néhány téli hónapot kivéve, a legeltetési időnyben a hétköznapi és vasárnapok erősen kötődnek az állattenyésztés menetéhez és eseményéhez. A pásztorok (a gulyás, a csikós, a juhász, a kondás)

megfogadásának körülményei; a kihajtás; a jószág bélyegzése, herélése, farkalása; a nyírás; a nyájak évközi olvasása; lopás; a pásztorok megajándékozása; üzetés és elletés; a pásztorok; beszorulás — mint egy izgalmas fejezete a hortobágyi pásztorok életének. Befejezésül a pásztorok őszi és téli munkájáról kapunk képet: az őszi és téli ünnepekről és mulatozásokról, melyekben nagy szerepet játszottak a vásárok és a csárdák.

A terepkutatás fényt derített arra is, hogy a pásztorok között a juhász és a gulyás hiedelemnyaga és szokásvilága a leggazdagabb; ezek száma is nagyobb a csikósok és kondások számától. Eltérés a parasztlakosság és pásztorok szokásvilágában azoknál a jeles napoknál mutatkozik, melyeknél a foglalkozási motívumok meghatározók (pl. a kihajtás; Szent György-napkor vagy a juhászcsaládok számára a pünkösöd elsősorban a fejési időny kezdetét jelentette). Barna könyve összegezésében öt kulturális övezetre osztja a Hortobágy vidékét, ami a táblázat révén áttekinthetőbbé teszi az egyes kultúrelemek táj szerinti megjelölését vagy hiányát.

A *Népből és népszokások a Hortobágy vidékén* című könyv értéke nemcsak gazdag ismeretanyagában van; a gyűjtő Barna Gábor alapos szakismerete és világos feldolgozási módszere nagyban hozzájárul, hogy gyűjteménye nemcsak a szakember számára jelentős, de más érdeklődő is élvezetes olvasmányra talál benne. Munkáját a gazdag szakirodalom mellett Hortobágy községeinek feltérképezése egészíti ki (összesen tíz térkép), ezáltal figyelhető meg néhány hiedelemalak elterjedési területe és az egyes községek házassági kapcsolatai. A kötetet 50 fekete-fehér fénykép zárja, melyek szoros kísérői a Hortobágy hiedelem- és szokásvilágának.

VAJDA Zsuzsa

LENNERT GÉZA POLAROIDJAI

Iparművészek és Formatervezők Vajdasági Egyesületének kiállítóterme, Újvidék, 1980 június

Rövid hónap múlt el azóta, hogy ezen a helyen Lennert Géza önálló fényképképzéséről írtam, szóvá téve Lennert nagy lehetőségét, az új minőséget. Érzéseim nem csaltak, hiszen az akkori és a mostani tárlat közti röpké idő valóban gyökeres változást hozott: technikában, életérzésben, konceptusban egyaránt: Lennert legújabb fotóbemutatójáról